

rázó (Nr. 3.). A röplap egyúttal Bethlen Gábor 1619. évi pozsonyi bevonulására is reagál, ehhez kapcsolva a szexuális kilengéseket maguknak megengedő jezsuiták ábrázolását, majd az ennek megbosszulásaként rajtuk végrehajtott kasztrációt. Ez utóbbi átvitt értelemben a jezsuiták hatalomvesztését is jól érzékeltette. Egy másik lapon (Nr. 10.) Bethlen Gábornak csak az allegóriája jelenik meg, egy véreb, a törökkel fenntartott kapcsolataira utalva török

turbánnal, természetesen egy katolikus-párti röplapon. Végül egy másik lap (Nr. 6.) Pozsony Bucquoy általi 1621. május 7-i elfoglalásával foglalkozik.

A kötetben található részletes bibliográfia jó bevezetést kínál a korabeli röplapok iránt érdeklődők számára, míg a katalógusrészben a tárgyalt lapok fényképei találhatóak meg.

Veszprény László

MECHTHILD MÜLLER

„IN HOC VINCE”

Schlachtendarstellungen an süddeutschen Kirchendecken im 18. Jahrhundert

Funktion und Geschichtsinterpretation

Europäische Hochschulschriften, Reihe XXVIII. Bd. 115.

(Peter Lang, Frankfurt/Main–Bern–New York–Paris, 1991. 218 o.)

A délnémet egyházi és világi képzőművészeti emlékek történeti ábrázolásainak magyar vonatkozásaira már korábban felhívták a figyelmet (*Tarsoly*, 1987–88., 3–4. o., *Huszár*, 1994. márc. 15., 21. o.). Ezért is nagy örömmel üdvözölhetjük az e témával foglalkozó monográfia megszületését, amely egy adott időhatáron belül igyekszik a teljesség igényével a szent kereszt dicsőséges beavatkozásának („e jelben győzől” – képtípust) tulajdonított csataképek feldolgozására és katalógusba vételére. A magyar hadtörténetesek számára a kötet annál is érdekesebb, mivel a kötet legnagyobb részét a 955. évi augsburgi, vagy a német szakirodalomban szokásos elnevezéssel Lech-mezei ütközet ábrázolásai teszik ki.

Az augsburgi ütközet ábrázolásának kedveltségét jórészt a népszerű Szt. Ulrich püspök alakja magyarázza. Persze tudjuk egykorú életírásából, hogy 955-ben a magyar ostrom idején Augsburg városában irányította és szervezte a védelmet. Az ütközetben biztosan nem vett részt, mégis, a képeken mindig így találkozunk vele. Az angyalok által a püspöknek átadott győzelemre segítő kereszt, a csatában a császár mellett lovagoló püspök mítosza először a XV. században alakul ki. A csatában részt vevő püspök Ulrich Sigmund Meisterlin 1456. évi krónikájában bukkan fel először, amit azután a

XVII–XVIII. századi prédikációs irodalom, kisnyomtatványok tovább népszerűsítnek.

A szerző kitér a képtípus népszerűségének az okaira is. Elfogadja a korábbi szakirodalom megállapítását, miszerint a török háborúk korában a pogány magyarok elleni győzelem felidézése, amely összekapcsolódott a Szentkereszt-, az Oltáriszentség-, a Mária- és a rózsafüzérisztelettel, jól érthető. E képeken sajátosan egyesültek a szentkultusz, az ellenreformáció új szellemű programjai a helyi patriotizmussal, történeti hagyományokkal. Az ábrázolások háttérében nem egyszer hispániai motívumok is felfedezhetők: Szt. Jakab aktív részvétele a clavigo-i ütközetben (844), amelyben a Matamoros szent segítségével győzték le az arabokat. E szemlélet magyarázza a magyarok ábrázolásának orientalizálódását, a török turbánok feltűnését. Az augsburgi csata képeinek értelmezésén túl betekintést nyerünk a másik két képtípus emlékeibe is: a Milvius-hídi Konstantin-csatának (312) és a lepantói tengeri győzelemnek (1571) emléket állító mennyezet-freskók programjába.

A kötetet záró katalógus az augsburgi csatának 20 XVIII. századi ábrázolását tartja számon, míg a fennmaradó 55 tétel 15 ütközet osztozik. Magyar szempontból ismét érdekes, hogy Szt. Rassónak köszönhetően egy 948. évi, ma-

gyarok feletti katonai győzelem emléke is megőrződött (Nr. 21–23.), akinek emlékét az Anedchs-Dießen-i grófi család ápolta. A katalógusban találkozunk a győri csatával (Nr. 70.), a Belgrádnál táborozó Max Emanuellel (Nr. 71.), a péterváradai tüközzel (Nr. 76.).

A kötetet a tárgyalta mennyezetképek válogatott fényképei, s a téma – az augsburgi tüközet ábrázolásának XVI–XVII. századi előzményeit is felölelő – bibliográfiája zárja.

Szegárdy-Csengery Klára

HANS WERNER NEULEN

ADLER UND HALBMOND

Das deutsch-türkische Bündnis 1914–1918

(Ullstein Verlag, Frankfurt/Main–Berlin, 1994. 362 o.)

Hans Werner Neulen történész és újságíró, akinek eddig főként a második világháború és a fasizmus európai történetéről jelentek meg publikációi német és olasz nyelven. A szerző figyelemreméltó, az eddigiekben mások által s ilyen mélységben még fel nem dolgozott történeteket választott könyve témájául. Nevezetesen az első világháború sokak által kevésbé ismert török hadszínterén lejátszódott eseményeket állította vizsgálódásai középpontjába, objektív módon közelítve meg a császári Németország és Törökország szövetségi viszonyát, katonai együttműködését az 1914–1918 közötti időszakban. Stílus olvasmányos. A kötet adatokban gazdag, jól illusztrált, összefoglaló táblázatok, kevésbé ismert fényképek, mellékletek, térképek, a szereplő személyiségek életrajzai egészítik ki. Az eligazodást a mű végén található személynévmutató is segíti. Ugyanakkor Neulen a korszak történetét kutató szakember számára is lenyűgöző mennyiségű levéltári és könyvészeti forrásra támaszkodott könyve megírásakor.

A rövid bevezetés után a kötet a török hadszíntér egyes frontjain zajló eseményeket, harci cselekményeket kronológikus sorrendben, a német csapatok szereplését pedig mindenre kiterjedő részletességgel tárgyalja. A huszonkét fejezet felőli többek között a német–török (politikai, katonai, gazdasági) kapcsolatok fejlődését az első világégés kirobbanásáig, valamint az azokban négy év alatt beállt változásokat. Ismerteti a *Goeben* és a *Breslau* német cirkálók (később *Midilli* és *Yavuz*) török felségvizekre történt menekülését, azt a szerepet, amelyet közvetve és közvetlenül az Oszmán Birodalom 1914. novemberében a Köz-

ponti Hatalmak oldalán való hadbalépésével kapcsolatosan játszottak. Képet kapunk a két hadihajónak az orosz flotta ellenében, a Fekete-tengeren, török zászlók alatt végrehajtott támadásairól 1918-ig. A szerző kidomborítja Enver pasa (1881–1922) – török hadügyminiszter, valamint a haderő főparancsnoka – szerepét, aki lényegében előkészítette a hadba lépést Németország oldalán.

A mű betekintést enged a német–török szövetség kulisszatitkaiba, igyekszik megvilágítani az együttműködés nehézségeit, mozgatórugóit és az abból származó kölcsönös előnyöket. Kevesen tudják, hogy II. Vilmos császár tisztjei és katonái közül 25 000-en harcoltak az antant csapatok ellen az Oszmán birodalom területén, a Dardanelláknál, a Kaukázusban, Mezopotámiában, a Sínai-félszigeten és Palesztinában, s voltak tanúi katonai összeomlásának 1918 végén. Nem köztudott, hogy a kilenc török hadsereg közül négy élén állott német tábornok a világháborúban (Erich von Falkenhayn [1861–1922] az „F” török hadseregcsoport vezetője 1917-ben Palesztinában, Colmar von der Goltz [1843–1916] az 1. majd a 6. török sereg vezére Mezopotámiában, Friedrich Kress von Kressenstein [1870–1948] a 8. török hadsereg parancsnoka Palesztinában, Liman von Sanders [1855–1929] az 1. majd a 2. török sereg harcait irányította a Dardanelláknál), ezenkívül számos német tiszt volt a magasabb egységek törzseiben, illetve a haditengerészetnél.

Az olvasó részletes áttekintést kap a 250 000 orosz katonát lekötő kaukázusi front eseményeiről, ezzel összefüggésben a cári hatalom alóli felszabadulásáért küzdő ún. Grúz